

Dr Tomasz Załęga

Katedra Gospodarki Narodowej
Uniwersytet Warszawski

Sytuacja materialna w gospodarstwach domowych z osobą bezrobotną (w świetle wyników badań własnych)

WPROWADZENIE

Poziom bieżących dochodów gospodarstw domowych jest kluczowym ekonomicznym wskaźnikiem kształtowania konsumpcji, współdecydując łącznie z innymi determinantami, o desygnowaniu kwot wydatkowanych na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych.

Kłopoty w życiu codziennym rodzin dotkniętych bezrobociem, przejawiające się m.in. w niemożności pełnego zaspokojenia podstawowych potrzeb konsumpcyjnych, w tym wyżywienia, zaleganiem z opłatami za mieszkanie, światło, gaz itp., wynikają przede wszystkim z niskiego poziomu dochodu. Dochód tych gospodarstw domowych uzależniony jest także od wysokości pobieranego zasiłku dla bezrobotnych (lub też braku takiego zasiłku).

Istotnym elementem dochodu są także zarobki z podejmowanej dorywczo pracy przez osoby bezrobotne, zaś poziom bieżących dochodów gospodarstw domowych to, jak wiadomo, główny ekonomiczny determinant kształtowania się konsumpcji w krótkim horyzoncie czasu.

Celem artykułu jest przeanalizowanie, w oparciu o przeprowadzone badania ankietowe, sytuacji finansowej gospodarstw domowych dotkniętych problemem bezrobocia. Ze względu na ograniczone ramy niniejszego opracowania, skoncentrowano się wyłącznie na omówieniu wpływu na sytuację finansową najważniejszych zmiennych socjodemograficznych (tj. płeć, wiek, wykształcenie, liczba osób w rodzinie, klasa miejscowości itd.), pomijając analizy czysto statystyczne, związane chociażby ze współczynnikami zmienności i skośności, czy z miarami w ujęciu pozycyjnym, tzn. poziomami mediany.

WYSOKOŚĆ DOCHODÓW GOSPODARSTW DOMOWYCH Z OSOBĄ BEZROBOTNĄ

Ankietowanych bezrobotnych uczestniczących w badaniu¹, poproszono o określenie wysokości dochodu przypadającego miesięcznie na 1 osobę w ich

¹ Badania zostały przeprowadzone na terenie Mazowsza, wśród bezrobotnych gospodarstw domowych, na próbie 1107 respondentów w okresie czerwca – sierpnia 2000 r.,

gospodarstwie domowym. Dochody te zaklasyfikowano do 7 grup, z których dwie najniższe (tzn. do 400,00 PLN na osobę) mogą zostać określone jako „dochody niskie”. Do tej kategorii zaliczało się prawie 40% ogółu badanych rodzin. Warto przy tym zwrócić uwagę, że 13,6% (w 2000 r.) i 7,9% (w 2006 r.) uczestników badania dysponowało miesięcznie jedynie kwotą poniżej 200,00 PLN na 1 osobę, przy czym najniższy poziom deklarowanych dochodów wynosił nawet ok. 95,00 PLN na 1 osobę (w 2000 r.) i 127,00 PLN (w 2006 r.).

W badaniu uczestniczyły ponadto dwie osoby samotne (0,3%), które straciły prawo do pobierania zasiłku i nie dysponowały żadnym dochodem.

a także na próbie 1048 osób w analogicznym okresie 2006 r. W badaniach uczestniczyło 53,9% kobiet i 46,1% mężczyzn w 2000 r., zaś w 2006 r. – 54,7% kobiet i 45,3% mężczyzn. W próbie respondentów, zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi, znalazły się osoby zamieszkujące główne miasta Mazowsza: Warszawa – 18,4% w 2000 r. (23,4% w 2006 r.), Żyrardów – 17,9% w 2000 r. (19,2% w 2006 r.), Płock – 29,4% w 2000 r. (23,3% w 2006 r.), Radom – 19,6% w 2000 r. (19,5% w 2006 r.) i Ostrołęka – 14,7% w 2000 r. (14,6% w 2006 r.).

W celu zebrania pełnych i aktualnych informacji na temat sytuacji materialnej i struktury konsumpcji rodzin z osobami bezrobotnymi, w badaniu bezpośrednim zastosowano metodę wywiadu kwestionariuszowego. Metoda ta okazała się pomocna zarówno w opisie występujących zjawisk, jak i sprawdzeniu występowania określonych relacji między nimi a świadomością badanych. Dzięki jej zastosowaniu uzyskano wiele cennych informacji na temat różnych aspektów zachowań konsumentów na rynku, a zwłaszcza na temat motywów ich postępowania, opinii i postaw. Udało się w ten sposób m.in. wyjaśnić charakter działań podejmowanych przez ankietowanych bezrobotnych w celu poprawy warunków materialnych, określić subiektywną ocenę warunków materialnych oraz zmiany w dochodach w wyniku utraty pracy.

Przyjętymi w badaniu cechami oprócz demograficzno-społecznych, takich jak: płeć, wiek, wykształcenie, czy czas pozostawania bez pracy było również miejsce zamieszkania.

Zastosowanie metody wywiadu standaryzowanego (kwestionariuszowego) było praktycznie jedynym możliwym sposobem zebrania odpowiednich informacji. Dotyczy to zwłaszcza elementów o charakterze subiektywnym (m.in. ocena warunków materialnych i zmian w dochodach powstałych w wyniku utraty pracy, zmian i ograniczeń w konsumpcji, poziomu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych, oceny warunków mieszkaniowych, czy wyposażenia mieszkania w dobra trwałego użytku itp.), niemożliwych do określenia w inny sposób.

Badanie poszczególnych cech i właściwości charakteryzujących badaną populację i badane zjawisko nie wystarczają do pełnej analizy statystycznej. W celu poznania kierunków i siły związków, jakie zachodzą między zmiennymi zależnymi i niezależnymi, zastosowano współczynniki korelacji, głównie Pearsona, rang Spearmana, współczynnik zbieżności V-Cramera. Z kolei w celu sprawdzenia niezależności zmiennych zastosowano test chi-kwadrat, a także przeprowadzono analizę czynnikową. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że kluczową metodą analizy statystycznej były tablice krzyżowe. Otrzymane w wyniku owych analiz informacje umożliwiły dokonanie oceny sytuacji materialnej i konsumpcji gospodarstw domowych dotkniętych bezrobociem.

Dochody miesięczne na 1 osobę w wysokości 201,00–400,00 PLN uzyskiwało 26,8% (w 2000 r.) i 26,1% (w 2006 r.) badanych, a w granicach 401,00 – 600,00 PLN – 22,1% (w 2000 r.) i 29,1% (w 2006 r.) ankietowanych. Pozostałe rodziny osiągały nieco wyższy poziom dochodów. I tak, 601,00–800,00 PLN – 27,1% (w 2000 r.) i 19,6% (w 2006 r.); 801,00–1000,00 PLN – 5,4% (w 2000 r.) i 9,1% (w 2006 r.), zaś powyżej 1000,00 PLN na 1 osobę – 2,9% (w 2000 r.) i 7,9% (w 2006 r.) gospodarstw domowych dotkniętych problemem bezrobocia.

Należy oczywiście wziąć pod uwagę, że część ankietowanych mogła zaniżyć swoje dochody, pomijając zwłaszcza te, które pochodzą z pracy wykonywanej nielegalnie. Niemniej jednak, nawet w tym przypadku uzyskane wyniki są bardzo niepokojące. Można zatem wnosić, że ok. 40% badanych gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi żyje na poziomie ubóstwa.

Przeprowadzone badania pozwalają także na obserwację wpływu różnych determinant na poziom bieżących dochodów (tabela 1).

W świetle przeprowadzonych analiz statystycznych okazało się, że poziom wykształcenia, jaki reprezentowały badane gospodarstwa domowe różnicował istotnie poziom osiąganego dochodu na 1 osobę (współczynnik korelacji Spearmana $r = 0,312$, przy $p = 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,248$, przy $p = 0,01$ w 2006 r.). Jeżeli wziąć pod uwagę rodziny o niskim dochodzie (do 400,00 PLN), to np. wśród osób o wykształceniu wyższym do tej kategorii zalicza się jedynie 17,6% (w 2000 r.) i 24,1% (w 2006 r.) ankietowanych. Wraz ze spadkiem poziomu dochodu, ich odsetek systematycznie rośnie, by wśród osób o wykształceniu podstawowym osiągnąć poziom 54,2% (w 2000 r.) i 43,6% (w 2006 r.).

Jeszcze bardziej widoczny jest wpływ liczby osób pracujących na wysokość dochodów gospodarstw domowych (wartość współczynnika korelacyjnego Pearsona $r = 0,441$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,401$, $p \leq 0,01$ w 2006 r.). Przy dwóch osobach pracujących tylko 9,8% (w 2000 r.) i 9,7% (w 2006 r.) badanych deklarowało dochód poniżej 400,00 PLN, zaś przy braku osób pracujących – aż 66% (w 2000 r.) i 49% (w 2006 r.).

W tych gospodarstwach domowych, w których jest tylko jedna osoba bezrobotna, wskaźnik niskich dochodów dotyczył 45,4% (w 2000 r.) i 43,3% (w 2006 r.) badanych, jeśli liczba bezrobotnych członków rodziny rosła – 66% ankietowanych osiągało poniżej 400,00 PLN miesięcznie.

Nieco mniejszy wpływ na poziom bieżących dochodów wywiera tutaj pozycja badanego w gospodarstwie domowym (jednakże nieistotny statystycznie) oraz fakt pobierania zasiłku – różnice wynosiły bowiem w analizowanym okresie ponad trzy punkty procentowe.

Tabela 1. Poziom dochodu na 1 osobę w ankietowanych gospodarstwach domowych (w %) w 2000 r. i 2006 r.

Cechy ankietowanych	Do 200,00 PLN		201,00–400,00 PLN		401,00–600,00 PLN		601,00–800,00 PLN		801,00–1000,00 PLN		powyżej 1000,00 PLN		brak dochodu	
	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>15</i>
Ogółem	13,6	7,9	26,8	26,1	23,9	29,1	27,1	19,6	5,4	9,1	2,9	7,9	0,3	0,3
Wiek:														
do 25 lat	4,3	4,8	22,6	22,4	36,1	34,3	24,8	15,2	6,7	10,3	5,5	13,0	-	-
26–35 lat	17,3	8,6	24,2	23,5	21,3	26,8	28,9	20,3	3,9	9,4	3,9	10,9	0,5	0,5
36–50 lat	19,6	9,8	31,8	31,6	17,9	27,1	24,3	16,5	4,8	7,2	1,2	7,4	0,4	0,4
51 i więcej	13,2	8,2	28,6	26,9	20,4	28,2	30,4	26,4	6,2	9,5	1,0	0,6	0,2	0,2
Płeć:														
kobiety	14,4	8,6	27,9	26,1	21,6	28,3	25,8	18,4	7,7	9,7	2,4	8,7	0,2	0,2
mężczyźni	12,8	7,2	25,7	26,6	26,2	29,9	28,4	20,3	3,1	8,5	3,4	7,1	0,4	0,4
Wykształcenie:														
podstawowe zasadnicze	24,6	14,8	29,6	28,8	23,9	31,0	19,8	20,6	1,6	4,0	-	0,3	0,5	0,5
zawodowe	18,9	12,9	30,3	29,9	27,3	28,8	21,0	19,9	1,9	4,9	0,4	3,4	0,2	0,2
średnie zawodowe	9,4	10,4	34,1	24,8	33,6	26,9	20,0	30,1	1,4	3,5	1,2	4,0	0,3	0,3
średnie ogólnokształcące	19,0	4,8	27,2	29,0	22,0	38,7	28,6	13,2	1,2	4,1	2,0	10,2	-	-
policealne	5,9	2,6	26,0	21,9	21,8	31,1	36,1	15,2	6,1	17,8	4,1	11,4	-	-
wyższe	4,0	1,9	13,6	22,2	14,8	18,9	37,1	18,6	20,7	20,3	9,8	18,1	-	-
Pozycja w rodzinie:														
głowa rodziny	14,9	8,9	28,1	28,1	22,9	27,4	26,1	18,4	4,7	8,9	2,8	7,8	0,5	0,5
członek rodziny	12,3	6,9	25,5	24,1	24,9	30,8	28,1	20,8	6,1	9,3	3,0	8,0	0,1	0,1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>15</i>
Liczba osób pracujących:														
0	31,9	19,4	34,1	29,6	21,6	29,4	9,5	18,7	1,9	1,9	-	-	1,0	1,0
1	8,9	4,3	36,5	39,0	28,3	34,5	17,5	9,6	6,8	7,6	2,0	5,0	-	-
2	-	-	9,8	9,7	21,8	23,4	54,2	30,5	7,5	17,8	6,7	18,6	-	-
Okres pozostawania bez pracy:														
1–3 miesiące	13,1	5,4	25,8	22,7	25,1	31,2	23,7	22,5	7,4	7,6	4,9	10,6	-	-
4–6 miesięcy	13,8	6,2	24,9	24,6	24,0	28,9	25,9	16,7	6,7	14,2	4,7	9,3	-	0,1
7–9 miesięcy	12,6	7,0	24,6	15,1	20,6	33,0	34,2	23,0	4,5	12,0	3,0	9,6	0,5	0,3
10–12 miesięcy	10,3	7,6	23,9	23,8	27,5	29,1	31,0	22,5	4,6	7,9	1,9	8,7	0,8	0,4
13 i więcej miesięcy	18,2	13,0	34,8	43,0	22,3	23,0	20,7	15,3	3,8	3,7	-	1,3	0,2	0,7
Osoby pobierające zasiłek	9,8	4,4	24,2	19,2	25,2	31,5	34,3	17,4	4,9	15,1	1,6	12,4	-	-
Osoby niepobierające zasiłku	17,4	11,4	29,5	33,1	22,6	26,8	19,9	21,8	5,9	3,2	4,2	3,4	0,3	0,3
Miejsce zamieszkania:														
Warszawa	6,9	5,4	14,7	24,2	25,7	18,9	40,9	25,8	7,8	12,1	3,8	13,4	0,2	0,2
Żyrardów	11,9	7,4	24,8	23,3	24,4	25,6	29,3	22,5	6,7	10,8	2,7	10,1	0,2	0,3
Płock	12,1	9,1	28,6	24,9	25,0	23,6	25,6	21,9	5,1	11,4	3,3	8,8	0,3	0,3
Radom	18,9	8,7	35,8	29,3	19,8	34,7	18,4	17,8	3,8	5,8	2,8	3,4	0,5	0,3
Ostrołęka	18,2	8,9	30,1	28,8	24,6	42,7	21,3	10,0	3,6	5,4	1,9	3,8	0,3	0,4

Źródło: badania własne.

Uwzględnienie miejsca zamieszkania różnicuje w statystycznie istotny sposób badaną zbiorowość gospodarstw domowych, chociaż podkreślić trzeba mniejszą siłę tego zróżnicowania aniżeli w przypadku liczby osób pracujących, wykształcenia, czy faktu pobierania zasiłku dla bezrobotnych (współczynnik V-Cramera = 0,122, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i współczynnik V-Cramera = 0,129, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.). Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania ankietowanych bezrobotnych okazało się, że najczęściej rodzin dotkniętych problemem bezrobocia o niskich dochodach to mieszkańcy Radomia (54,7% w 2000 r. i 38% w 2006 r.) oraz Ostrołęki (48,3% w 2000 r. i 37,7% w 2006 r.). Zdecydowanie najmniej osób bezrobotnych deklarujących niskie dochody rodzin pochodziło z Warszawy (21,6% w 2000 r. i 29,6% w 2006 r.).

Na poziom dochodu przypadającego na 1 osobę, statystycznie istotnie wpływał wiek respondentów (współczynnik korelacji Pearsona $r = -0,082$, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = -0,100$, $p \leq 0,01$ w 2006 r.). Najniższe dochody (do 400,00 PLN na 1 osobę) wskazywały najczęściej osoby w przedziale wiekowym 35–50 lat. Dochody w przedziale 601,00–800,00 PLN wskazywały przeważnie osoby z grupy wiekowej 51 i więcej lat – 50,8% respondentów w 2000 r. i 54,6% w 2006 r. Z kolei najwyższe dochody – powyżej 1000,00 PLN na 1 osobę, deklarowali najmłodsi respondenci (do 35 lat). Prawie co czwarty ankietowany z tych grup wiekowych w 2006 r. wskazał właśnie na taki dochód *per capita* w swoim gospodarstwie.

DZIAŁANIA PODEJMOWANE W CELU POPRAWY WARUNKÓW MATERIALNYCH

Analiza sytuacji materialnej gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi wskazuje, że większość z nich boryka się z trudnościami finansowymi, co w konsekwencji negatywnie wpływa na poziom zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych. Z tego też względu próbowano uzyskać odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób rodziny te starają się poprawić swoją sytuację materialną. Jak pokazuje praktyka, w przypadku niskich dochodów, które nie wystarczają na zaspokojenie odczuwanych potrzeb, gospodarstwa domowe bardzo często dokonują redukcji swoich potrzeb, a także starają się podejmować działania w kierunku zwiększenia środków umożliwiających w większym stopniu zaspokojenie odczuwanych potrzeb.

Według potocznej opinii, większość bezrobotnych wykorzystuje okres bezczynności zawodowej na podejmowanie nielegalnych, intratnych zajęć (zwłaszcza w handlu), zwiększając tym samym szarą strefę gospodarki. Przeprowadzone badania w dużym stopniu potwierdziły tę opinię. Podjęcie zarobkowych w okresie pozostawania bez pracy zawodowej zadeklarowało 56,8% w 2000 r. i ponad 60% badanych rodzin, przy czym dodatkową pracę zarobkową

podejmowały nie tylko osoby bezrobotne, lecz także pracujący zawodowo członkowie ich rodzin (tabela 2). Najczęściej były to prace dorywcze (44,8% w 2000 r. i 45,4% w 2006 r.), rzadziej sezonowe (9% w 2000 r. i 6,9% w 2006 r.) i stosunkowo rzadko podejmowane były systematycznie (3% w 2000 r. i 8,2% w 2006 r.).

Tabela 2. Struktura respondentów podejmujących dodatkowe zajęcia zarobkowe (liczba ankietowanych o poszczególnych cechach = 100,0)

Cechy ankietowanych	Liczba osób		w %	
	2000	2006	2000	2006
Ogółem	629	634	56,8	60,5
Wiek:				
do 25 lat	83	84	56,8	57,9
26–35 lat	254	255	58,1	61,9
36–50 lat	229	234	56,3	60,1
51 i więcej	63	61	53,9	59,8
Płeć:				
kobiety	328	335	54,9	58,5
mężczyźni	301	299	59,0	62,9
Wykształcenie:				
podstawowe	132	129	45,5	44,2
zasadnicze zawodowe	106	102	61,3	68,9
średnie zawodowe	98	121	60,4	83,4
średnie ogólnokształcące	115	107	58,9	55,4
policealne	114	112	61,3	64,7
wyższe	64	63	63,4	64,9
Liczba osób pracujących:				
0	149	136	68,0	76,8
1	399	401	61,9	63,8
2	81	97	33,4	40,1
Osoby pobierające zasiłek	309	285	54,4	56,0
Osoby niepobierające zasiłku	320	349	59,2	64,7

Źródło: badania własne.

Zmienną statystycznie istotnie różnicującą badaną populację ze względu na podejmowanie dodatkowych zajęć zarobkowych był poziom wykształcenia (współczynnik korelacji Spearmana $r = 0,110$, przy $p = 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,123$, przy $p = 0,01$ w 2006 r.).

Wskaźniki procentowe częstości podejmowania pracy, w zależności od poziomu wykształcenia różnicowały poszczególne grupy i mieściły się w przedziale 45,5–63,4% w 2000 r. oraz 44,2–83,4% w 2006 r. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w przypadku osób z wykształceniem podstawowym, wskaźnik podejmowania dodatkowej pracy zarobkowej w analizowanym okresie był o ponad

14 punktów procentowych niższy aniżeli w pozostałych grupach ankietowanych gospodarstw domowych. W 2000 r. wskaźniki najwyższe dotyczyły osób legitymujących się wykształceniem wyższym (63,4%) i policealnym (61,3%), zaś w 2006 r. najwyższy wskaźnik odnosił się do osób z wykształceniem średnim zawodowym (83,4%). Jak już wspomniano, stosunkowo rzadko pracę podejmowały osoby o najniższym poziomie wykształcenia. Jednakże takie zróżnicowanie należy wiązać przede wszystkim z możliwościami zatrudnienia aniżeli z siłą motywacji.

Kolejną zmienną różnicującą istotnie statystycznie podejmowanie dodatkowych zajęć przez ankietowanych była liczba osób pracujących w rodzinie (współczynnik korelacji Pearsona $r = -0,231$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = -0,245$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.). I tak, im więcej osób pracujących, tym mniejsze zainteresowanie podejmowaniem dodatkowych źródeł zarobku. W przypadku gospodarstw domowych z dwiema pracującymi osobami, dodatkowe zajęcia podejmował przeciętnie co trzeci ankietowany, podczas gdy w rodzinach, które w swoim składzie nie posiadały osób pracujących bądź tylko jedną – dwukrotnie więcej.

Fakt pobierania zasiłku wywierał również wpływ na podejmowanie przez respondentów dodatkowych zajęć zarobkowych (współczynnik korelacji Pearsona $r = -0,090$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.). Odnotowano, że wraz z pobieraniem zasiłku dla bezrobotnych malał odsetek osób wskazujących podejmowanie dodatkowych prac zarobkowych (wśród osób pobierających zasiłek wskazywało na to 54,4% ankietowanych w 2000 r. i 56,0% w 2006 r., a wśród osób niepobierających zasiłku – odpowiednio: 59,2% i 64,7%).

Pozostałe zmienne socjodemograficzne, tj. wiek, płeć czy miejsce zamieszkania nie wpływały istotnie statystycznie na podejmowanie przez ankietowanych dodatkowych prac zarobkowych.

Biorąc pod uwagę kryterium wieku, grupę najdynamiczniejszą w podejmowaniu dodatkowej pracy stanowiły osoby w wieku 26–35 lat (58,1% w 2000 r. i 61,9% w 2006 r.), natomiast osoby starsze powyżej 50 lat podejmowały dodatkową pracę nieco rzadziej (53,9% w 2000 r. i 59,8% w 2006 r.). Ponadto można również zaobserwować, że na częstość zarobkowania osób bezrobotnych istotny wpływ ma również płeć. Wśród ankietowanych bezrobotnych, mężczyźni (59,0% w 2000 r. i 62,9% w 2006 r.) o wiele częściej niż kobiety (54,9% w 2000 r. i 58,9% w 2006 r.) podejmowali dodatkowe zajęcia zarobkowe.

Długość okresu pozostawania bez pracy wpływała na wskaźniki dodatkowego zarobkowania. Generalnie, im ten okres był dłuższy, tym więcej ankietowanych bezrobotnych podejmowało prace dodatkowe. Podobny wpływ miała długość okresu pozostawania bez zasiłku.

Reasumując, można stwierdzić, że wśród zarobkujących było więcej mężczyzn, osób z młodszych grup wiekowych, osób o wyższym poziomie wykształcenia, dłużej pozostających bez pracy zawodowej, a także rodzin, w których nie

było osób pracujących. Świadczy to wyraźnie o dużej motywacyjnej roli subiektywnych odczuć i ich wpływie na działania podejmowane w procesie zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych.

Charakter podejmowanej pracy jest istotny z tego względu, że może wskazywać na siłę przymusu przekwalifikowania ze względu na cechy bezrobotnych (tabela 3).

Tabela 3. Charakter podejmowanych prac zarobkowych przez ankietowanych bezrobotnych (w %)

Cechy ankietowanych	Związany z zawodem ankietowanego		Niezwiązany z zawodem ankietowanego	
	2000	2006	2000	2006
Ogółem	34,9	30,8	65,1	69,2
Wiek:				
do 25 lat	37,5	43,1	62,5	56,9
26–35 lat	35,4	32,6	64,6	67,4
36–50 lat	34,8	26,3	65,2	73,7
51 i więcej	31,9	21,2	68,1	78,8
Płeć:				
kobiety	30,6	26,2	69,4	73,8
mężczyźni	39,2	35,4	60,8	64,6
Wykształcenie:				
podstawowe	27,0	23,0	73,0	77,0
zasadnicze zawodowe	35,0	27,5	65,0	72,5
średnie zawodowe	40,6	35,1	59,4	64,9
średnie ogólnokształcące	32,6	26,8	67,4	73,2
policealne	34,8	32,3	65,2	67,7
wyższe	39,4	40,1	60,6	59,9
Liczba osób pracujących:				
0	26,0	21,5	74,0	78,5
1	37,1	33,7	62,9	66,3
2	41,6	37,2	58,4	62,8
Osoby pobierające zasiłek	39,8	36,8	60,2	63,2
Osoby niepobierające zasiłku	30,0	24,8	70,0	75,2

Źródło: badania własne.

W kategoriach ogólnych można stwierdzić, że dodatkowe prace zarobkowe w 65,1% w 2000 r. i 69,2% w 2006 r. nie były związane z kwalifikacjami badanych osób. Relatywnie najczęściej zbieżność z zawodem osiągnęli ludzie młodzi (37,5% w 2000 r. i 43,1% w 2006 r.), a najrzadziej osoby po pięćdziesiątym roku życia (31,9% w 2000 r. i 21,2% w 2006 r.). Również osoby o wyższym poziomie wykształcenia (policealne i wyższe) w zawodzie osiągnęli częściej zbieżność dodatkowego zarobkowania z posiadanymi kwalifikacjami odpowiednio: 34,8% i 39,4% w 2000 r., a także 32,3% i 40,1% w 2006 r.

Te dwie zależności charakteryzują w pewnym sensie rynek pracy po jego stronie popytowej, potwierdzając jednocześnie fakt, że na rynku pracy występuje przede wszystkim zapotrzebowanie na ludzi młodych o wysokich kwalifikacjach.

Wiek różnicował statystycznie charakter podejmowanych prac zarobkowych (współczynnik korelacji Pearsona $r = -0,122$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.). Odnotowano, że wraz z wiekiem wzrastała liczba ankietowanych, którzy podejmowali prace zarobkowe niezwiązane z wyuczonym zawodem (62,5% w 2000 r. i 56,9% w 2006 r. wśród najmłodszych respondentów, zaś wśród najstarszych – odpowiednio: 68,1% i 78,8%).

Liczba osób pracujących w rodzinie zyskuje znaczącą siłę różnicowania badanej zbiorowości w zakresie podejmowania prac zarobkowych, co znalazło swoje potwierdzenie w wielkości współczynnika korelacji Pearsona, którego wielkość w tym przypadku wyniosła $r = 0,106$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,109$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.

Fakt pobierania zasiłku przez ankietowanych również okazał się być zmienną różnicującą badaną zbiorowość w zakresie charakteru podejmowanych prac zarobkowych, gdyż w tym przypadku wartość współczynnika korelacyjnego Pearsona wyniosła 0,103, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,129$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.

Płeć nie jest zmienną tak samo silnie różnicującą gospodarstwa domowe ze względu na charakter podejmowanych prac zarobkowych. W tym przypadku, wielkość współczynnika korelacyjnego Pearsona przyjęła nieco niższą wartość i wyniosła $r = 0,091$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,099$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.

Wpływ dodatkowych zarobków na wysokość dochodów jest dość zróżnicowany – od ok. 10% do ponad 40% globalnych wydatków. Dla największej grupy ankietowanych bezrobotnych (ponad 60%) wynosi on jednak poniżej 20% miesięcznego dochodu.

Dodatkowe zarobki bardziej liczą się dla tych bezrobotnych, którzy nie pobierają zasiłku z urzędu pracy. Wśród osób pobierających zasiłek udział dodatkowych zarobków na poziomie poniżej 20% dochodu miesięcznego wystąpił w 67,5% przypadków, a wśród bezrobotnych niepobierających zasiłku w 41,1% przypadków.

Natomiast udział powyżej 40% dochodów zadeklarowało zaledwie 7,1% w 2000 r. i 7,5% w 2006 r. bezrobotnych pobierających zasiłki i tylko 28,9% w 2000 r. i 27,9% w 2006 r. niemających prawa do zasiłku.

Można też zaobserwować pewien związek z wysokością ogólnego dochodu. Ogólnie można stwierdzić, że im niższy dochód na 1 osobę w gospodarstwie domowym, tym niższy jest również udział w nim kwot pochodzących z dodatkowych zajęć zarobkowych.

SUBIEKTYWNA OCENA WARUNKÓW MATERIALNYCH

Zróźnicowanie sytuacji materialnej bezrobotnych jest wyrażane w ich samoocenach. Obraz stopnia zadowolenia z bieżącej sytuacji materialnej gospodarstw domowych, których członkiem jest osoba bezrobotna daje analiza rozkładu odpowiedzi na pytanie dotyczące aktualnej sytuacji finansowej. W świetle omówionych wcześniej wskaźników dotyczących wysokości dochodu, nie może dziwić fakt, że nikt z ankietowanych bezrobotnych nie ocenił sytuacji materialnej swojej rodziny jako bardzo dobrą, a zaledwie 2,8% ankietowanych w 2000 r. i 3,4% w 2006 r. oceniło swoją sytuację finansową jako dobrą. Natomiast prawie 60% w 2000 r. i 65,1% w 2006 r. badanych uznało sytuację rodziny jako złą, a dalsze 37,4% w 2000 r. i 31,5% w 2006 r. jako bardzo złą. Wynika z tego, że w analizowanym okresie ponad 97% badanych osób bezrobotnych było niezadowolonych z uzyskiwanego bieżącego rozporządzalnego dochodu. Można wszakże zaobserwować lekki optymizm wśród ankietowanych bezrobotnych. Ponad 21% ankietowanych bezrobotnych więcej oceniło swoją bieżącą sytuację materialną w 2006 r. w stosunku do 2000 r. jako dobrą, zaś o prawie 16% zmniejszył się odsetek bezrobotnych, określających obecną sytuację swojego gospodarstwa jako bardzo złą.

Wystawione oceny były dość silnie zróźnicowane w zależności od cech charakteryzujących osoby bezrobotne i ich rodziny (tabela 4).

Tabela 4. Ocena obecnej sytuacji materialnej ankietowanych gospodarstw domowych (w %)

Cechy ankietowanych	Dobra		Zła		Bardzo zła	
	2000	2006	2000	2006	2000	2006
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7
Ogółem	2,8	3,4	59,8	65,1	37,4	31,5
Wiek:						
do 25 lat	5,0	5,9	69,4	75,8	25,6	18,3
26–35 lat	3,0	3,3	62,3	69,1	34,7	27,6
36–50 lat	2,9	3,6	60,7	65,6	36,4	30,8
51 i więcej	0,3	0,8	46,8	49,9	52,9	49,3
Płeć:						
kobiety	3,1	3,7	59,8	66,2	37,1	30,1
mężczyźni	2,5	3,1	59,8	64,0	37,7	32,9
Wykształcenie:						
podstawowe	-	-	51,4	49,5	48,6	50,5
zasadnicze zawodowe	0,4	0,7	55,5	65,8	44,1	33,5
średnie zawodowe	0,7	1,0	58,0	64,9	41,3	34,1
średnie ogólnokształcące	4,2	3,0	58,2	64,4	37,6	32,6
policealne	5,0	6,8	65,1	67,0	29,9	26,2
wyższe	6,5	8,9	70,6	79,0	22,9	12,1

1	2	3	4	5	6	7
Pozycja w rodzinie:						
głowa rodziny	2,3	3,3	55,5	61,1	42,2	35,6
członek rodziny	3,3	3,5	64,1	69,1	32,6	27,4
Liczba osób pracujących:						
0	-	-	35,2	42,9	64,8	57,1
1	2,3	4,1	71,4	63,6	26,3	32,3
2	6,1	6,1	72,8	88,8	21,1	5,1
Dochód na 1 osobę:						
do 200,00 PLN	-	-	18,8	53,7	81,2	46,3
201,00–400,00 PLN	-	-	69,8	76,4	30,2	23,6
401,00–600,00 PLN	1,1	1,0	64,4	64,8	34,5	34,2
601,00–800,00 PLN	2,6	2,1	85,1	82,8	12,3	15,1
801,00–1000,00 PLN	5,3	5,1	91,1	93,6	3,6	1,3
powyżej 1000,00 PLN	10,6	15,6	89,4	84,4	-	-
brak dochodu	-	-	-	-	100,0	100,0
Okres pozostawania bez pracy:						
1–3 miesięcy	7,9	9,1	69,0	75,3	23,1	15,6
4–6 miesięcy	2,5	3,2	70,0	76,3	27,5	20,5
7–9 miesięcy	1,9	2,9	64,3	71,7	33,8	25,4
10–12 miesięcy	1,7	1,7	57,1	63,2	41,2	35,1
13 i więcej miesięcy	-	0,1	38,6	39,0	61,4	60,9
Osoby pobierające zasiłek	3,9	5,3	65,2	71,2	30,9	23,5
Osoby niepobierające zasiłku	1,7	1,5	54,4	59,0	43,9	39,5
Miejsce zamieszkania:						
Warszawa	4,9	5,9	68,5	72,5	26,6	21,6
Żyrardów	2,5	3,1	59,6	67,1	37,9	29,8
Płock	2,6	3,3	59,1	64,2	38,3	32,5
Radom	1,9	2,2	57,5	61,1	40,6	36,7
Ostrołęka	2,1	2,5	54,3	60,6	43,6	36,9

Uwaga: skala czterostopniowa: 1 – bardzo zła, 2 – zła, 3 – dobra, 4 – bardzo dobra.

Źródło: badania własne

Wiek różnicował istotnie statystycznie opinie respondentów na temat ich sytuacji finansowej (współczynnik korelacji Pearsona $r = -0,137$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = -0,157$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.). Najczęściej najmłodszy respondenci (do 25 lat) wskazywali najwyższe oceny sytuacji finansowej w skali czterostopniowej (ocenę dobrą w grupie wiekowej 25 lat wskazało 5,0% respondentów w 2000 r. i 5,9% w 2006 r., w grupie wiekowej 26–35 lat odpowiednio: 3,0% i 3,3%, w grupie wiekowej 36–50 lat – 2,9% i 3,6%, zaś w najstarszej – 51 lat i więcej – zaledwie 0,3% i 0,8%).

Na ocenę obecnej sytuacji finansowej statystycznie istotnie wpływał dochód na 1 osobę w rodzinie (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,504$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,376$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.). O ile bowiem aż 81,2% w 2000 r. i 46,3% w 2006 r. bezrobotnych uzyskujących dochód do 200,00 PLN

miesięcznie na 1 osobę oceniło swoją sytuację jako bardzo złą i odpowiednio: 18,8% i 53,7% jako złą, to w wyższych grupach dochodowych wskaźniki te systematycznie zmniejszały się, aby w grupie gospodarstw domowych o dochodzie ponad 1000,00 PLN miesięcznie na osobę, żaden z ankietowanych bezrobotnych w analizowanym okresie nie uznał swojej sytuacji jako bardzo złą. W tej grupie dochodowej 89,4% w 2000 r. i 84,4% w 2006 r. oceniło swoją sytuację finansową jako złą, natomiast 10,6% w 2000 r. i 15,6% w 2006 r. ankietowanych jako dobrą.

Okres pozostawania bez pracy również wpływał istotnie statystycznie na ocenę obecnej sytuacji finansowej (współczynnik korelacji Pearsona $r = -0,267$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = -0,299$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.). I tak, im dłuższy okres pozostawania bez pracy, tym mniej korzystna ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego. Zaobserwowano mianowicie, zdecydowany wzrost negatywnej oceny bieżącej sytuacji finansowej wraz z wydłużeniem się okresu bezrobocia (od 23,1% w 2000 r. i 15,6% w 2006 r. wśród osób bezrobotnych poniżej 3 miesięcy do 61,4% w 2000 r. i 60,9% w 2006 r. wśród bezrobotnych powyżej 13 miesięcy). Podobnie działa fakt zaprzestania pobierania zasiłku (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,143$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,190$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.). Udział ocen bardzo złych nasilał się przy tym wraz z wydłużaniem się tego okresu.

Negatywna samoocena jest również uzależniona od liczby bezrobotnych członków gospodarstwa domowego (25,9% w 2000 r. i 23,9% w 2006 r. ocen bardzo złych przy jednej osobie bezrobotnej, a 48,9% w 2000 r. i 39,1% w 2006 r. wśród osób mających w rodzinie także inne osoby bezrobotne) oraz od liczby osób pracujących (od 64,8% w 2000 r. i 57,1% w 2006 r. przy braku pracujących do 21,1% w 2000 r. i 5,1% w 2006 r. przy dwóch osobach pracujących – współczynnik korelacji Pearsona $r = -0,152$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,215$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.).

Podobnie, jak w przypadku wysokości dochodu, samoocena wzrasta wraz z poziomem wykształcenia osób bezrobotnych (współczynnik korelacji Spearmana $r = 0,184$, przy $p = 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,252$, przy $p = 0,01$ w 2006 r.). W przypadku osób z wykształceniem podstawowym, aż 48,6% w 2000 r. i 50,5% w 2006 r. oceniało sytuację swojej rodziny jako bardzo złą, podczas gdy wśród osób z wykształceniem wyższym odsetek ten kształtował się na poziomie odpowiednio: 22,9% i 12,1%. Ponadto ocena bieżącej sytuacji materialnej gospodarstwa domowego skorelowana jest z pozycją ankietowanej osoby w rodzinie (współczynnik korelacji Pearsona $r = 0,099$, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i $r = 0,081$, przy $p \leq 0,01$ w 2006 r.). Uwzględniając tę zmienną zaobserwowano, że członkowie gospodarstwa domowego zdecydowanie optymistycznej ocenili sytuację materialną aniżeli osoba podająca się za głowę rodziny. W 2000 r. członkowie rodziny o 43,4% więcej w stosunku do głowy rodziny ocenili sytuację materialną

swojego gospodarstwa jako dobrą, zaś o 22,7% mniej – jako bardzo złą. W 2006 r. sytuacja ta zmniejszyła się w odniesieniu do oceny dobrej i wynosiła 6,1%, zaś wzrosła do 23,3%, jeśli chodzi o ocenę bardzo złą. Ocena ta jest niższa wśród określających siebie jako głowę rodziny, a także dodatkowo jest tym niższa im starsza jest osoba bezrobotna. I tak, w przypadku osób do 25. roku życia zaledwie 25,6% w 2000 r. i 18,3% w 2006 r. oceniło sytuację materialną jako bardzo złą, podczas gdy wśród osób powyżej 51. roku życia odpowiednio: 52,9% i 49,3%. Wśród młodych bezrobotnych w stosunku do osób w wieku powyżej 51 lat, wyższy był również odsetek określających obecną sytuację jako dobrą: o 4,7 pkt procentowego w 2000 r. i 5,1 pkt procentowego w 2006 r.

Miejsce zamieszkania również różnicowało (jednakże już w mniejszym stopniu) badaną populację (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,088, $p \leq 0,05$ w 2000 r. i 0,099, $p \leq 0,01$ w 2006 r.). Samoocena sytuacji finansowej dokonana przez ankietowanych z tych miast, w których wystąpił niższy poziom dochodów także była niższa. Najwięcej ocen negatywnych uzyskano w Ostrołęce (43,6% w 2000 r. i 36,9% w 2006 r.) i Radomiu (40,6% w 2000 r. i 36,7% w 2006 r.), zaś zdecydowanie najmniej – w Warszawie (26,6% w 2000 r. i 21,6% w 2006 r.).

Zmienną, która nie wpływała w sposób statystycznie istotny na opinie respondentów na temat ich zadowolenia z sytuacji finansowej była płeć (współczynnik korelacji Pearsona wyniósł $r = -0,012$, $p = 0,695$ w 2000 r. i $r = -0,031$, przy $p = 0,309$ w 2006 r.).

PODSUMOWANIE

W kontekście przeprowadzonych analiz zaobserwowano stosunkowo dużą korelację między wielkością gospodarstwa domowego mierzoną liczbą członków a wysokością miesięcznego dochodu, która to wzajemna zależność przybierała jeszcze większą wartość, gdy uwzględniono wysokość miesięcznego dochodu na 1 osobę. Należy oczywiście wziąć pod uwagę fakt, że część ankietowanych bezrobotnych mogła świadomie zaniżyć swoje dochody, zwłaszcza te, które pochodzą z pracy „na czarno”.

Najkorzystniejsza sytuacja dochodowa mierzona wartością względną uzyskiwanego dochodu na członka gospodarstwa domowego była w gospodarstwach jedno- i dwuosobowych, w których jednocześnie jest wysoki relatywnie udział stwierdzających, że nie stać ich nawet na zaspokojenie potrzeb podstawowych (tanie jedzenie, ubranie). Mimo że na te gospodarstwa domowe przypadła największa wartość dochodu w skali miesiąca i na 1 osobę, to z punktu widzenia możliwości zaspokojenia potrzeb, sytuacja w tej grupie nie była korzystna.

Dla oceny poziomu życia ważny jest nie tylko obiektywny miernik, ale także subiektywne odczucia ludzi. Ponad 90% badanych bezrobotnych było niezadowolonych z uzyskiwanego bieżącego dochodu, z tego sytuację finansową jako bardzo złą oceniło ponad 30%. Należy również podkreślić, że żaden z respondentów nie ocenił swojej sytuacji finansowej jako bardzo dobrej.

Samooceńca była tym niższa, im niższy był poziom wykształcenia, dochód przypadający na 1 osobę w gospodarstwie, dłuższy był okres pozostawania bez pracy, większa liczba bezrobotnych w rodzinie, nie było osób pracujących, a także, gdy osobą bezrobotną była głowa rodziny. Ponadto, najniższe samooceńcy sytuacji finansowej wystąpiły w miastach, gdzie niższy był poziom dochodów (Radom i Ostrołęka).

Zmniejszenie dochodów (lub całkowita ich utrata) przez jednego z członków gospodarstwa domowego negatywnie rzutowało na sytuację materialną. Nic więc dziwnego, że ponad 90% respondentów stwierdziło, że ich sytuacja finansowa pogorszyła się w wyniku utraty pracy, przy czym ponad 75% uznało, że było to znaczne pogorszenie. Również w tym przypadku można zaobserwować takie same zależności, jak w przypadku oceny obecnej sytuacji finansowej.

Zła sytuacja ekonomiczna ankietowanych gospodarstw domowych zmusiła je do wprowadzania permanentnych zmian i ograniczeń w wydatkach. W analizowanym okresie, zmian takich dokonało ponad 90% rodzin, zwłaszcza o niskim miesięcznym dochodzie na 1 osobę, w których ankietowany nie pobierał zasiłku, wśród osób starszych i o niskim poziomie wykształcenia.

Streszczenie

W artykule przeanalizowano sytuację materialną gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi. W świetle uzyskanego materiału źródłowego skoncentrowano się na dogłębnej analizie sytuacji finansowej, działań podejmowanych w celu poprawy warunków materialnych oraz subiektywnej oceny warunków materialnych ankietowanych gospodarstw domowych.

Financial Situation and its Determinants of Households Affected by Unemployment

Summary

The article examines the material situation of households with unemployed members. In view of the collected source materials, the financial situation, efforts made to improve the material conditions and surveyed households' subjective assessment of their material status were the main areas subjected to an in-depth analysis.